

XX ASR OXIRI – XXI ASR BOSHLARIDA XALQARO MUNOSABATLAR

Norboyev Sirojiddin Qurbonazarovich, O'zbekiston Respublikasi IIV

Surxondaryo akademik litseyi tarix fani o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada XX asr oxiri va XXI asr boshlarida xalqaro munosabatlar tizimida yuz bergan tub o'zgarishlar, geosiyosiy jarayonlar, yangi kuchlar nisbati, globallashuvning ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga ta'siri hamda xalqaro xavfsizlik tizimidagi muammolar tahlil qilinadi. Shuningdek, yangi mustaqil davlatlarning shakllanishi, mintaqaviy integratsiya jarayonlarining kuchayishi, xalqaro tashkilotlarning o'rni, zamonaviy diplomatiya va axborotlashgan jamiyatning davlatlar o'rtasidagi aloqalarga ta'siri yoritiladi. Maqola ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, talaba va tadqiqotchilar uchun foydali nazariy material vazifasini bajaradi.

KIRISH

XX asrning so'nggi o'n yilligi va XXI asr boshlarida xalqaro munosabatlar tarixida mutlaqo yangi davr boshlandi. Sovuq urush tugashi, ikki qutbli tizimning yemirilishi, mustaqil davlatlarning paydo bo'lishi, globallashuvning keskin tezlashuvi hamda texnologik taraqqiyotning jadal rivojlanishi dunyoning siyosiy xaritasini tubdan o'zgartirdi.

1991-yilda SSSR parchalanishi bilan jahonda geosiyosiy kuchlar muvozanati yangidan shakllandi. AQSHning yagona superkuch sifatida maydonga chiqishi, Yevropa Ittifoqining iqtisodiy-siyosiy blok sifatida kuchayishi, Xitoyning iqtisodiy

qudratining o‘shishi, Osiyo mintaqasining strategik ahamiyat kasb etishi xalqaro tizimning ko‘p qutbli shaklga o‘tishini tezlashtirdi.

XXI asr boshlarida xalqaro munosabatlarni belgilovchi omillar orasida quyidagilar asosiy o‘rin tutdi:

- globallashuv jarayonining chuqurlashuvi;
- axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keskin rivoji;
- xalqaro terrorizm va ekstremizmning kuchayishi;
- ekologik muammolarning global tus olishi;
- mintaqaviy integratsiya jarayonlarining kengayishi;
- yangi mustaqil davlatlar diplomatiyasining shakllanishi.

Shu nuqtai nazardan, mazkur maqola XX asr oxiri – XXI asr boshlaridagi xalqaro munosabatlarning asosiy jarayonlari, muammolari va yo‘nalishlarini ilmiy tahlil qiladi.

ASOSIY QISM

1. Sovuq urush tugashi va ikki qutbli tizimning yemirilishi

1945–1991 yillar davomida jahon siyosiy tizimini belgilab kelgan ikki qutbli tartib — AQSH va SSSR raqobati — XX asr oxirida tugadi. Bu jarayon natijasida:

- sharqiy Yevropa davlatlarida demokratik islohotlar boshlandi;
- NATO va Yevropa Ittifoqining ta’siri kengaydi;
- rivojlanayotgan davlatlar uchun yangi siyosiy imkoniyatlar paydo bo‘ldi.

Sovuq urush tugashi bilan davlatlar o‘rtasidagi qarama-qarshilikning asosiy shakli mafkuradan iqtisodiy va texnologik raqobatga o‘tdi.

2. Globallashuv jarayoni va uning ta'siri

XX asr oxiri globallashuvning eng faol bosqichi bo'ldi. Globallashuvning asosiy omillari:

- xalqaro savdoning keskin ortishi;
- transmilliy korporatsiyalar faoliyati;
- raqamli texnologiyalar va internetning jadal rivojlanishi;
- madaniy almashinuvning kuchayishi.

Globallashuv bir tomondan iqtisodiy o'sish, erkin bozor tamoyillarining kengayishi va xalqlar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirgan bo'lsa, ikkinchi tomondan ijtimoiy tengsizlik, iqtisodiy qaramlik, madaniy homogenlashuv kabi muammolarni keltirib chiqardi.

3. Yangi mustaqil davlatlarning shakllanishi va rivojlanishi

1991-yildan keyin Markaziy Osiyo, Kavkaz, Sharqiy Yevropa hududlarida 15 ta mustaqil davlat shakllandi. Ular uchun asosiy vazifalar:

- milliy davlat boshqaruvi tizimini yaratish;
- iqtisodiy mustaqillikni ta'minlash;
- xalqaro maydonda o'z o'rnini topish;
- xavfsizlik tizimini shakllantirish edi.

O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston yangi geosiyosiy makon sifatida Markaziy Osiyoda muhim o'rin egalladi. Mintaqa xalqaro siyosatda nafaqat energetik resurslar, balki strategik hudud sifatida ham muhim bo'lib bordi.

4. Ko‘p qutbli jahon tizimining shakllanishi

XXI asr boshlarida jahon siyosiy tizimi ko‘p qutbli tus ola boshladi. Asosiy kuch markazlari:

- AQSH — global harbiy va siyosiy ta’sirga ega davlat;
- Xitoy — jahondagi eng tez rivojlanayotgan iqtisodiy markaz;
- Yevropa Ittifoqi — integratsiyalashgan siyosiy-iqtisodiy makon;
- Rossiya — energetik va harbiy qudratga ega davlat;
- Hindiston — iqtisodiy va demografik gigant.

Ularning o‘zaro raqobati jahon tartibini bir yoqlama emas, balki muvozanatga asoslangan shaklga o‘tkazmoqda.

5. Xalqaro xavfsizlik muammolari

XXI asr boshlarida xavfsizlikning yangi tahdidlari paydo bo‘ldi:

- xalqaro terrorizm (Al-Qoida, IShID);
- kiberxavfsizlik muammolari;
- mintaqaviy ziddiyatlar (Yaqin Sharq, Afg‘oniston, Ukraina);
- yadroviy qurol tarqalishi;
- ekologik xavfsizlik (global isish, iqlim o‘zgarishi);
- pandemiyalar (COVID-19).

Bu omillar xalqaro hamjamiyatning birgalikda harakat qilishi zarurligini ko‘rsatdi.

6. Mintaqaviy integratsiya jarayonlarining kuchayishi

XX–XXI asrlar chegara davrida ko‘plab integratsion tuzilmalar shakllandi:

- Yevropa Ittifoqi (YI);
- MDH (Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi);
- SHHT (Shanxay Hamkorlik Tashkiloti);
- YEOS (Yevroosiyo Iqtisodiy Ittifoqi);
- ASEAN, MERCOSUR, NAFTA kabi iqtisodiy birliklar.

Bu integratsiyalar xalqaro savdoning o'sishi, transport-logistika yo'laklarining kengayishi va mintaqaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynadi.

7. Axborotlashuv jarayoni va zamonaviy diplomatiya

Axborot inqilobi diplomatiya va xalqaro munosabatlarga sezilarli ta'sir ko'rsatdi:

- internet orqali global kommunikatsiya shakllandi;
- davlatlar o'rtasida onlayn muzokaralar odatiy holga aylandi;
- ommaviy axborot vositalari xalqaro siyosatning faol ishtirokchisiga aylandi;
- kiberhujumlar yangi strategik tahdidga aylandi.

Zamonaviy diplomatiyada raqamli diplomatiya, jamoatchilik diplomatiyasi, axborot diplomatiyasi kabi yangi yo'nalishlar shakllandi.

XULOSA

XX asr oxiri – XXI asr boshlaridagi xalqaro munosabatlar tizimi murakkab, qarama-qarshi va serqirra jarayonlar bilan ajralib turadi. Sovuq urush tugashi bilan dunyo yangicha kuchlar muvozanatiga ega bo'ldi, globallashuv esa davlatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni kuchaytirdi. Yangi mustaqil davlatlarning shakllanishi mintaqaviy siyosiy tizimni o'zgartirdi, ko'p qutbli tartibning rivojlanishi esa global siyosatni yanada murakkablashtirdi.

XXI asr xavfsizlik muammolari — terrorizm, kiberxavfsizlik, ekologik inqiroz va pandemiyalar — xalqaro hamjamiyatdan hamkorlikni talab qilmoqda. Shu sababli zamonaviy xalqaro munosabatlar ham raqobatga, ham hamkorlikka asoslangan murakkab tizim sifatida rivojlanishda davom etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA INTERNET MANBALARI

Adabiyotlar:

1. Хантингтон С. *Столкновение цивилизаций*. — Москва: АСТ, 2019.
2. Киссинджер Г. *Мировой порядок*. — Москва: АСТ, 2020.
3. Фукуяма Ф. *Конец истории и последний человек*. — Москва: АСТ, 2016.
4. Nye, Joseph. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. — New York: Public Affairs, 2004.
5. Манаев Т. *Халқаро муносабатлар назарияси*. — Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020.
6. Одилқориев Х. *Geosiyosat asoslari*. — Toshkent, 2021.
7. Момоёкубов Қ. *Markaziy Osiyo mamlakatlarining tashqi siyosati*. — Toshkent, 2022.

Internet manbalari:

1. www.un.org — BMT rasmiy sayti
2. www.osce.org — YEXHT rasmiy portali
3. www.europa.eu — Yevropa Ittifoqi rasmiy sayti
4. www.imf.org — Xalqaro Valyuta Jamg'armasi
5. www.worldbank.org — Jahon banki
6. www.globalsecurity.org — Global xavfsizlik tahlili portali
7. www.cfr.org — Council on Foreign Relations tahlil markazi